

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

1. Поняття про семантико-синтаксичну структуру простого речення

Кожне речення називає певну ситуацію відношення між реаліями дійсності (*Мати купує дитину*), реалії та їхні ознаки (дію, стан, якість та ін.: *Спортсмен біжить, Дитина спить, Учень старанний*). Та чи та зображувана ситуація існує в просторі поза чітко визначеним часом, її називають **пропозицією** (мисленневий образ) та кваліфікують як елементарний зміст речення.

Називання пропозиції здійснюється різними засобами, основними з-поміж яких є **речення**, пор.: *Дівчина вишиває рушник* – речення і *вишивання рушника дівчиною* – **слово-сполучення**; *Мати, схвильована почутим, підійшла до сина* (відокремлений член речення) і под.

Основу пропозиції становить предикатний знак, тобто знак зі значенням ознаки: *говорити, виховувати; зелений, синій; крик, підхід* та ін.

Основним виявом предикатних знаків в українській мові є дієслова.

У своїй семантичній структурі дієслово позначає певну драму з визначенням кількості її учасників, відповідних ролей та обставин вияву.

Семантико-синтаксичною структурою речення є структура, що утворена внаслідок називання певної пропозиції відповідними формальними засобами.

Основною одиницею семантико-синтаксичної структури є **синтаксема**, якій властиве співвідношення семантики та форми (взаємодія морфологічних, семантичних і функційних ознак): *Учень пише твір* (синтаксема *учень* має морфологічні (іменник чоловічого роду, форма однини, називний відмінок), семантичні (суб'єкт), функційні (діяч) ознаки).

2. Категорії семантико-синтаксичної структури простого речення

Основними її категоріями виступають **категорія предикатності** та **категорія субстанційності** (субстанціональності).

Категорія предикатності є визначальною, тому що виступає основним елементом називання пропозиції та передбачає відповідних її учасників.

Категорія предикатності охоплює такі реалізації:

- а) **синтаксема дії** (*Робітники **ремонтують** школу*);
- б) **синтаксема стану** (*Дитина **спить***);
- в) **синтаксеми якості** (*Трава **зелена***) та ін.

Категорія субстанційності охоплює такі вияви:

- 1) **синтаксема суб'єкта** (***Учень** виконує вправу*);
- 2) **синтаксема об'єкта** (*Діти доглядають **сад***);
- 3) **синтаксема адресата** (*Учитель розповідає казку **дітям***);
- 4) **синтаксема інструмента** (*Мати вишиває сорочку **голкою***);
- 5) **синтаксема локатива** (*Студенти перебували **в селі***).

У семантико-синтаксичній структурі речення легко виявлювані особливості семантичної та формальної сполучуваності лексем.

Визначати синтаксеми можна з урахуванням:

- 1) морфологічного вираження (основною формою суб'єкта є форма називного відмінка іменника);
- 2) синтаксичного статусу (основним статусом суб'єкта виступає підмет);
- 3) релятивно-ситуативних особливостей (вияв семантики синтаксеми: ***Дерево** високе – **дерево** є суб'єктом якості*).

У семантико-синтаксичній структурі речення встановлювані **інваріантні (основні) та варіантні (неосновні) форми реалізації синтаксеми**.

Так, в українській мові інваріантною (основною) формою реалізації синтаксеми суб'єкта є форма називного відмінка іменника (***Дівчина** танцює*).

Варіантними (неосновними) формами вираження суб'єкта виступають:

- а) форма давального відмінка іменника (***Батькові** добре*);
- б) форма орудного відмінка іменника (***Вітром** побите жито*);
- в) форма знахідного відмінка іменника (***Учительку** схвилювали слова виховання*) тощо.

Семантика синтаксеми так само варіюється, що залежить від особливостей її сполучуваності (релятивно-ситуативних виявів).

Так, синтаксема суб'єкта може набувати таких характерологічних ознак:

- а) суб'єкта дії (***Студент** стрибає*);
- б) суб'єкта стану (***Студент** відпочиває*);

- в) суб'єкта якості (*Студент акуратний*);
- г) суб'єкта кількості (*Студентів троє*) та ін.

3. Об'єктивні та суб'єктивні смисли речення

Із семантико-синтаксичною структурою речення пов'язане питання розмежування об'єктивних і суб'єктивних смислів речення.

Перші співвіднесені з пропозицією, тобто з відображеним у реченні позамовним змістом, а другі – відбивають погляд мовця на висловлене.

Засобом вираження **суб'єктивної модальності** виступають:

- а) вставні слова: *Нас, як відомо, навчали на кращих літературних зразках*;
- б) форми часу й особи дієслів-присудків (предикатів), що співвідносять ситуацію з конкретним моментом мовлення (*Студенти відвідали виставку*);
- в) модальні частки: *І ніби місто оживає* тощо.

4. Основні різновиди семантико-синтаксичної структури простого речення

З огляду на особливості предикатних знаків, їхню семантичну структуру слід розрізнити такі **основні різновиди семантико-синтаксичної структури** простого речення:

- 1) двокомпонентні: *Батько відпочиває* (синтаксема суб'єкта та синтаксема предиката);
- 2) трикомпонентні: *Маляр реставрує картину* (синтаксема суб'єкта, синтаксема предиката та синтаксема об'єкта);
- 3) чотирикомпонентні: *Мати вкрила дитину ковдрою* (синтаксема суб'єкта, синтаксема предиката, синтаксема об'єкта, синтаксема інструмента);
- 4) п'ятикомпонентні: *Син приїхав з міста до села потягом* (синтаксема суб'єкта, синтаксема предиката, синтаксема вихідного локатива, синтаксема кінцевого локатива, синтаксема інструмента);
- 5) шестикомпонентні: *Хлопець приніс із поля квіти дівчині в кімнату* (синтаксема суб'єкта, синтаксема предиката, синтаксема вихідного локатива, синтаксема об'єкта, синтаксема адресата, синтаксема кінцевого локатива);
- 6) семикомпонентні: *Транспортники привезли школярам меблі з фабрики до села автомобілем* (синтаксема суб'єкта, синтаксема предиката, синтаксема адресата, синтаксема об'єкта, синтаксема вихідного локатива, синтаксема кінцевого локатива) та ін.

Аналіз семантико-синтаксичної структури речення особливо важливий у зіставному дослідженні різних мов, тому що уможливує встановлення спільних і відмінних площин вираження синтаксем.